

STUDIUL INSERATELOR BIBLICE ÎN ROMANUL POPULAR *ALEXANDRIA**

MARIANA NASTASIA

Academia Română – Filiala Iași/ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
mariananastasia@yahoo.com

Abstract: In order to analyze the biblical quotations from Romanian medieval popular books, it is necessary to adapt the theoretical tools to the particularities of the texts. In the popular novel *Alexandria*, more important than identifying the origin of the biblical quotations is the attestation of these biblical elements in various forms and underlining their contribution to the construction of the portrait of Alexander the Great.

Keywords: popular novel, biblical quotation, cultural influences.

1. Câteva date filologice

Cea mai veche copie a romanului popular *Alexandria*, păstrată în manuscris, datează de la 1620 și este cuprinsă în Codicele Neagoeanus. Copia, realizată de popa Ion Românul din Sâmpetru, are la bază o traducere după o versiune de redacție sârbească, conform rezultatelor cercetării lui Nicolae Cartoian (1980, 134), pe care Florentina Zgraon, urmărind itinerariul traducerilor *Alexandriei* în spațiul bizantin și în Europa occidentală, le expune succint în studiul introductiv la ediția critică din 2006 (Zgraon 2006, 14 și următ.). Nu vom relua demonstrația autoarei privind sursele traducerii în limba română și caracterul de copie al celei mai vechi versiuni românești păstrate. Vom reține doar observațiile referitoare la elementele creștine prezente în textul sârbesc pe care autorul traducerii în limba română le-a păstrat și care se regăsesc și în copia lui Ion Românul. Cam în aceeași manieră în care abordează Nicolae Cartoian și, apoi, Florentina Zgraon textul, cercetătoarea Bojana Pavlović (2014, 100 și următ.) analizează problematica influențelor și a modelelor care au stat la baza traducerii romanului lui Alexandru cel Mare în cultura sârbă, reținând ca o particularitate a textului sârbesc, cu variantele sale, imaginea protagonistului ca protector al creștinismului. Autoarea studiului citat subliniază întrepătrunderea celor două culturi, bizantină și latină, și importanța lor pentru crearea semnificațiilor poveștii lui Alexandru Macedon în spațiul cultural sârb. De aici, rezultă o serie de motive și simboluri biblice pe care Bojana Pavlović le aduce în atenția cititorilor (vezi Pavlović 2014, 115). Nicolae Cartoian arată în studiile sale

* *The study of biblical quotations in the popular novel Alexandria.*

că simbolurile care ilustrează gândirea creștină există deja în grupa C a prototipului bizantin, pe care se bazează traducerea latinească. Din latină, romanul popular al vieții lui Alexandru a pătruns în cultura sârbă și apoi în spațiul românesc, pe filieră slavă.

2. Romanul popular *Alexandria*, la confluența a două modele culturale

Circulația textului ilustrează ideea formulată de Michel Pastoureau pentru a descrie simbolistica medievală, conform căreia „în lumea simbolurilor, totul este cultural și trebuie cercetat în raport cu societatea care face uz de acestea, la un moment dat al istoriei sale, într-un context precis” (Pastoureau 2022, 27). Autorul respinge, astfel, concepția existenței unei simbolistici transculturale, care ascunde adevăruri universale (*ibid.*). Pentru studierea romanelor populare, observația lui Pastoureau este importantă întrucât reclamă reconstituirea contextului socio-cultural în care se înscriu și considerarea conținutului acestora în funcție de cadrul recreat. Nicolae Cartoian (1974) atrage atenția asupra unei coordonate cvasi identitare a romanelor populare, indiferent de spațiul geografic de care aparțin, și anume amestecul acestora sub aspect cultural.

Modificările cele mai interesante le suferă romanul popular la trecerea dintr-o limbă într-alta. Plăsmuit într-o anumită epocă, el poartă culoarea locală a țării și a vremii: religie politeistă sau monoteistă, mahomedană sau creștină, poligamie sau monogamie etc. Trecând peste hotarele veacurilor și ale neamurilor, traducătorii succesivi, dându-și seama că formele de viață socială ale prototipului nu vor fi înțelese în cercul cititorilor cărora se adresează traducerea lor, prelucrează acele forme specifice, adaptându-le la condițiile etnografice și sociale ale mediului lor (Cartoian 1974, 266).

Datorită caracterului său de scriere populară, și în versiunea românească a *Alexandriei* pot fi delimitate mai multe straturi care s-au format și au coexistat apoi pe parcursul a mai multe secole. Alexandru Piru (1962, 220) observă împletirea elementului occidental, reprezentat de gândirea curtenescă și faptele de vitejie cavalierești, cu elementul bizantin, care are în centru o lume bazată pe sentenții și simboluri. De pildă, scena în care Alexandru Macedon se luptă cu Por capătă valențe de turnir curtenesc (vezi Piru 1962, 224).

Și-și luo platoșe și coifu/ și încălecă pre Ducipa/ și-și luo sulița și ieși din oaste lui. Și ieși și Por din oaste lui. Și să lovără cu su<l>ițele și frâmseră sulițele. Și scoaseră bu<z>doganele și să lovără de câte 10 ori. Și scoaseră săbiile (ALEXANDRIA, 175).

Cultura curtenescă a fost răspândită și în literatura bizantină, sub influența cruciadelor. Spre deosebire de literatura apuseană, în spațiul bizantin nu se valorifică atât modelele cavalierești, cât mai ales motive care au devenit în timp scheme

generale ale basmelor, precum pierderea iubitei și aventura regăsirii ei, ori călătoria către cunoașterea de sine. În scrierile bizantine predomină descrierile de basm ale peisajelor și supunerea eroilor unui destin potrivit. Motivul cavaleresc găsește aici un ecou în figura conducătorului războinic ideal, protector al creștinilor și al legii divine (vezi Pavlović 2014, 103). Alexandru Macedon deține calitățile menționate, edificator în acest sens fiind, în *Alexandria* în limba română, pasajul în care zidește limbile păgâne între doi munți. Arma sa este, în contextul dat, rugăciunea. Eroul aduce cuvinte de laudă și de preamărire la adresa divinității și îi adresează o cerere directă, ce amintește de imnurile davidice, astfel încât, prin eliminarea forțelor care o tulbură, ordinea creației să fie restabilită.

Domnu/ și Dumnezăul tuturor dumnezăilor, cea ce să răpaușă spre herovim și spre serafimi, cea ce-au făcut ceru/ și pământul/ și toate văzutele și nevăzutele, Savaot-Dumnezău, rogu-te eu, robu/ tău,/ și ascultă-mă astăzi pre mine, păcătosu/, că cu zisa ta luoiu lume toată și bătuui pre toți împărații (ALEXANDRIA, 182).

Tuturor acestor trăsături li se adaugă o serie de motive din folclorul autohton, unele păstrând ecouri biblice. Coloritul autohton se datorează, în cazul de față, vestimentației lui Alexandru Macedon. De asemenea, imaginea oamenilor care îl înconjoară seamănă cu tabloul boierilor de la curțile domnești.

Și sosi și Alexandru cu machidoneni, calare pre Ducipa/ și cu cafta de aur și cu gugima în cap, și pre gugimă stema de aur și cu pene albe de stratocami/ (ALEXANDRIA, 213).

Argumente similare, care susțin existența unui strat autohton, se găsesc și în studiul citat al Bojanei Pavlović (2014, 106 și urmât.), semn că evoluția scrierilor populare urmează aceeași formulă a adaptării conținutului la specificul local în toate culturile în care un anumit text pătrunde. Traducătorul este conștient de responsabilitatea pe care și-o asumă odată cu actul traducerii, de a le ușura receptorilor lectura și înțelegerea conținutului vizat.

Versiunea românească prezintă o parte din aventurile lui Alexandru Macedon și „începe” cu episodul în care găsește o inscripție a lui Sanhos-Împărat. În periplul său în pustietate, eroul romanului popular află o serie de creaturi fabuloase: oameni cu șase mâini și șase picioare, oameni cu un cap de câine și unul de om, ispolini, un bărbat uriaș și o femeie uriașă întruchipându-i pe Adam și Eva, nagomudri (înțelepți goi), oameni cu un picior, o mână, un ochi și o coadă de oaie. De asemenea, el găsește izvorul apei vii și ajunge la poarta raiului, de unde este izgonit de doi îngeri, care îl ghidează spre „lumea mirului”. Poposind la hotarul Indiei, poartă lupte cu împăratul Por, în urma cărora iese biruitor și devine împărat al lumii cucerite. În continuare, împăratul macedonean supune țara amazoanelor, ajunge în iad printr-o peșteră, și, întors în Babilon, se reîntâlnește cu soția Ruxanda și cu mama sa,

Olimpiada. Alexandru moare otrăvit, Ducipal îl răzbună omorându-i ucigașul, iar Ruxanda se sinucide de durere. Tânguielile eroului referitoare la nimicnicia vieții de la finalul romanului, cu un efect puternic asupra cititorului, completează imaginea nobleței sufletești a acestuia, surprinsă și prin expunerea unor faceri de bine pe care le săvârșește, conștient fiind de sfârșitul iminent.

3. Situația inseratelor biblice în romanul popular *Alexandria*

În roman predomină gândirea creștină. Fără a se putea stabili clar care este aportul fiecărei culturi în redarea elementului biblic, prezența acestuia în *Alexandria* românească nu poate fi contestată. Nicio izbândă nu se dobândește fără Savaot, care apare în ipostazele sale veterotestamentare: un Dumnezeu mânios și răzbunător în fața fărădelegii, dar și milos și călăuzitor, atotputernic, căruia eroul îi adresează rugăciuni în situațiile fără scăpare. Două astfel de momente sunt importante pentru economia textului: episodul confruntării cu Por:

Doamne, Dumnezău/ tuturor dumnezăilor, cea ce-/ slăvesc herovimii și serafimii și pre ei te răpausi, Savaot-Dumnezău, ajuta-m astăzi pre Por-împărat (ALEXANDRIA, 175).

și cel al închiderii limbilor păgâne între munți:

Domnu/ și Dumnezăul tuturor dumnezăilor, cea ce să răpausă spre herovim și spre serafimi, cea ce-au făcut ceru/ și pământu/ și toate văzutele și nevăzutele, Savaot-Dumnezău, rogu-te eu, robu/ tău, și ascultă-mă astăz pre mine, păcătosu/, că cu zisa ta luoaui lume toată și bătuui pre toți împărații. Și acmu poți să zici munților acestora să să adune unu/ cu alalt, să să închiză limbile păgâne, să nu mai iasă pre lume mirului (ALEXANDRIA, 182),

când răspunsul divinității nu întârzie să apară, aspect evidențiat explicit în text:

Și într-acel ceas l-ascultă Dumnezău: apropiară-să munții unu/ de alalt 12 coți de aproape și stătură. Alexandru văzu voie lu Dumnezău și mulțemi Domnului (ALEXANDRIA, 183).

Astfel de secvențe ilustrează, de fapt, prezența inseratelor biblice în *Alexandria*. Exemplele identificate corespund clasificării pe care am propus-o în alte studii pe aceeași temă, pe baza a trei criterii diferite: după tipul de reactualizare a informației, după formula introducerii lor în text, după funcția pe care o îndeplinesc la nivel textual (vezi Nastasia 2020). O precizare trebuie, însă, făcută: inseratele biblice din romanul popular *Alexandria* nu acoperă toate subcategoriile ilustrate până acum în analizele noastre, așa cum se va putea constata din exemplele de mai jos.

În romanul popular analizat am identificat, ținând cont de primul criteriu, inserate directe fără marcă intertextuală. Trăsătura definitorie a acestora constă în topirea lor în text fără indicarea coordonatelor biblice.

... și te vei sui pan ceriu și te vei pogori până la iad și tot pământul loa-veri, și în pământ întra-vei (ALEXANDRIA, 142).

Nu te griji cu viii, ce te grijește cu morții tu (ALEXANDRIA, 192).

Cele mai multe dintre prelucrările biblice manifestă un grad de explicitare minimă, majoritatea secvențelor identificate reprezentând inserate indirecte de diferite tipuri.

Astfel, din această categorie fac parte inseratele indirecte cu marcă intertextuală implicită prin reactualizarea unor motive și simboluri biblice. Sunt recurente în text motive precum: raiul, iadul, aurul, smirna, tămâia, vinul, pâinea, voia lui Dumnezeu, mânia lui Dumnezeu, apa vie, comoara lui Iov, motivul lumii înșelătoare, cum se va putea constata și pe baza exemplelor de mai jos.

... și luoa ră **aur** [și **pâine**] și **vin** (ALEXANDRIA, 140).

„Este **raiu**/și ocolit cu apă și zidit cu arame și acoperit cu foc, și-/ străjuiesc herovimi și serafimi de foc pre poarta raiului și ziua și noapte (ALEXANDRIA, 147).

Și după **judecat**ă va Savaot să-i bage în tartar fără fund, și munci-să vor [c]u dracii apoi împreună toți netrecuți (ALEXANDRIA, 148).

Și mirosie ca livanu/ și ca **zmirna** și **tămâia**... (ALEXANDRIA, 149).

Alexandru văzu voie lu Dumnezău și **mulțemi** Domnului (ALEXANDRIA, 183).

...și să spământă Alexandru și să rugă lu Savaot-Dumnezău și fu fără frică (ALEXANDRIA, 191).

Adevăr, proroci prorocit-au că va să se ivască **comoara lu Iov** bogatu/ în zilele mele (ALEXANDRIA, 210).

Și pasă cu Dumnezău, și ne iartă și fii iertat de noi, și iară ne vom aduna la **judecata înfricoșată** cu tine toți (ALEXANDRIA, 222).

Be și tu, Levcađușe, **păharul** ce am băut și eu de la tine (ALEXANDRIA, 224).

Dintre acestea, cele mai uzitate sunt imaginea raiului și a lumii înșelătoare, care revin în atenția cititorului în momente-cheie ale narațiunii. După ce este otrăvit, împăratul macedonean se lamentează în fața vieții și a nestatorniciei lucrurilor pământești, în cuvintele lui resimțindu-se ecouri din *Ecclesiast*:

O, lume minciunoasă, lume înșelătoare, o, moarte năprasnică, o, lume deșartă, o, mărie putredă și mângânoasă și înșelătoare, cumu te arăți dulce în puțină vreme și degrabă vini amară! Cumu să zice, nu este bucurie pre lume să nu să schimbe cu jale, nice mărie pre pământ să nu să pogoară. Binele mult rău aștaptă (ALEXANDRIA, 220).

Inseratele indirecte ilustrate prin evocarea unor figuri biblice sunt și ele numeroase. În text sunt menționate personaje veterotestamentare precum Adam și Eva, Cain și Abel, Sit, prorocul Ieremia, Iov, arhanghelul Mihail, alături de care stau imaginea Dumnezeului creator și judecător și imaginea Hristosului izbăvitor.

Și va sparge Hristos iadu/ și atunce să vor slobozi și toate sufletele și vor slobo<zi> și pre Adam și pre Eva până la judecată (ALEXANDRIA, 139).

Aceste zise marele împărat Alexandru, și muri în țara Ghersimului, aproape de Eghipeț, unde făcu Iosif/cele 7 jitițe lu Faraon-împărat (ALEXANDRIA, 226).

Interesantă este reprezentarea cuplului primordial:

[Și] de acolo merse 7 zile [și] ajunseră la un munte nalt. Și era acolo legat un om de munte cu verigi de fier. Și era lung de 50064 de coți și gros de 400 de coți. Și unde plânge, glasul lui să auzie în 3 zile cale. Și nu cutăzară să să apropie de el. Și trecură și să mirară mult. Și merșeră 3 zile și <ajunseră la> alt munte nalt. Și era acolo legată de un munte o muiere cu verigi de fier. Și era lungă/ de [400 de coți și] groasă – 300 de coți. Și era] învâluit un șarpe [de la] picioare până la gură, și-i ține gura cu dinții șarpele. Și încă unde zbiera, elu să auzie glasul ei 5 zile <cale>. Și trecură și să mirară. Și așa socotiră f<i>losofii să fie acești oameni Adam și Eva până la naștere lu Hristos (ALEXANDRIA, 139).

Se observă amestecul dintre gândirea creștină și gândirea mitică, primii oameni aparținând în urma căderii unei alte ordini, a uriașilor, peste care se aștern crezurile populare ale mântuirii prin aluzii la cele două momente simetrice și complementare ale cărții sfinte: săvârșirea păcatului și răscumpărarea lui.

Întâlnim și câteva inserate indirecte cu marcă intertextuală implicată de tip aluziv. În această categorie intră atât secvențele care conțin rugăciunile rostite de Alexandru Macedon, cum am menționat în paragraful de mai sus, cât și pasajele referitoare la judecata de apoi, recurente în cugetările inserate în text:

... și să spământă Alexandru și să rugă lu Savaot-Dumnezău și fu fără frică (ALEXANDRIA, 191).

Alexandru chemă pre mumă-sa și o sărută dulce si lă zise: „Potolomei si Filon si Antioh, iacătă, fraților, maica me și împărăteasa a me o las în mâna voastră” (ALEXANDRIA, 222).

O, lume minciunoasă, lume înșelătoare, o, moarte năprasnică, o, lume deșartă, o, mărie putredă și mângânoasă și înșelătoare, cumu te arăți dulce în puțină vreme și degrabă vini amară (ALEXANDRIA, 220-221).

Am identificat în text și inserate indirecte cu reactualizarea informației prin parafrază. Episodul povestit de Evant, destul de mare ca întindere, surprinde istoria biblică de la facerea lumii, amintind de păcatul strămoșesc, de primul fratricid și de Sit, un fecior cu totul înțelept și bun, dăruit de Dumnezeu în locul celui ucis. Narațiunea biblică se contaminează de alte elemente ce țin de imaginarul Sfintei Scripturi, cum ar fi prezența simbolică a arhanghelului Mihail sau motivul judecății de apoi:

Cându făcu Dumnezău ceriu/ și păm<â>ntu/, apoi făcu pre Adam, moșu/ nostru. Iară el era în raiu cu Eva, și greșiră lu Dumnezău, și-i scoaseră din raiu și vinit-au aicea întâiu. S-au lăcuit aicea 500 de ani, si aice au făcut pre Cain și pre Avel, și să uciseră. Și apoi dede Dumnezău și alt ficior înțelept și buș și blagoslovit, pre nume Sit. Și tot căuta Adam pre raiu și plânge de dulceața raiului. Și și alți ficiori și fete, și să plodiră mulți din Adam. Și daca să împlură 500 de ani, și mers-au la ei arhanghel Mihai/ și zise: «Adame, să îngropi pre Ave/ în păm<â>nt și pre Cain, că de pământ sânt și păm<ânt> să vor face, și toți câți vor naște din voi. Și la judecată toți vor învie, și fi-veți toți cu trup și cu suflet». Și scoase-i de ice p r e A d am și pre Eva și cu feciori<i> lui, și să aflare 14000 de oameni. Și ieșit-au de ice la lume, la țara voastră. Iară Sit, el nu v r u să iasă de ice cu muiere lui și cu ficiorii lui, și s-a plodit aicea, și noi simte din Sit (ALEXANDRIA, 144-145).

Cărțile biblice din care au fost extrase aceste inserate aparțin atât Vechiului Testament, cât și Noului Testament, ecourile cele mai puternice păstrându-se, totuși, din pasaje veterotestamentare, recognoscibile pe baza recursului la memorie sau din reprezentările iconografice (cf. Gy 1984, 552). În textul *Alexandriei* pot fi identificate inserate biblice prelucrate după episoade cunoscute din *Facerea* (cap. 3, cap. 4, cap. 37, cap. 42), *Psalmi*, *Ecclesiast*, *Ieremia*, *Iov*. De asemenea, imaginea lui Hristos și o parte dintre simbolurile menționate în paragrafele anterioare își au originea în *Evangelii*.

În scrierile culte, elementul biblic este folosit, de regulă, în virtutea unei „expresivități voluntare”, iar analiza prelucrărilor de sorginte biblică oferă posibilitatea formulării unor observații privind funcțiile pe care acestea le îndeplinesc la nivel textual. În cărțile populare însă, datorită aspectului lor compozit, această operație este dificil de realizat. Întrebunțarea inseratelor biblice în text este lipsită de indicarea vreunei coordonate biblice sau care să ateste intenții retorice sau stilistice. Considerăm că, în contextul traducerii cărților populare și al răspândirii lor, utilizarea inseratelor biblice este, mai degrabă, spontană și determină, activând memoria receptorilor, legături cu alte contexte de același tip.

Principala preocupare a traducătorului și, pe urmele lui, a copistului, dacă plecăm de la premisa că nu intervine în conținutul transcris, constă în asigurarea unei bune înțelegeri a cărții populare traduse. În acest caz, componenta cultural-religioasă joacă un rol important în receptarea textului, astfel că, pentru înțelegerea conținutului romanului popular *Alexandria* și asimilarea lui ca bun cultural, se apelează la actualizarea unor elemente din Sfânta Scriptură. În economia textului, acestea își justifică prezența prin contribuția la conturarea portretului lui Alexandru Macedon. Considerate în raport cu rolul de apărător al legii divine, pe care eroul și-l asumă în fiecare moment-cheie al narațiunii, inseratele biblice capătă, în primul rând funcție doxologică.

4. Concluzii

Principala provocare în cazul abordării problematicii inseratelor biblice în cărțile populare constă în aplicarea, în fiecare caz particular de analiză, a observațiilor teoretice formulate cu diferite ocazii: definiția și tipologia inseratelor biblice, funcțiile pe care acestea le îndeplinesc, maniera de întrebuițare de către autor în text. Datorită straturilor culturale care construiesc textul, studiul inseratelor biblice în romanul popular *Alexandria* reclamă o adaptare a instrumentarului teoretic și reconsiderarea scopului cu care pasaje de sorginte biblică sunt inventariate în text. Mai importantă decât identificarea originii lor pare să fie aici atestarea elementului biblic în diferite forme și sublinierea contribuției acestuia la construirea portretului lui Alexandru Macedon. Cu excepția câtorva pasaje evidente, în care numele biblice funcționează, pentru cititorul modern, ca ancore de recunoaștere a textului sacru, inseratele biblice sunt ascunse în text și le lipsesc coordonatele cărților vetero- și neotestamentare. Identificarea și analiza lor aduc la lumină noi valențe, pe care cercetătorii le-au pierdut din vedere, concentrându-se pe probleme filologice privind localizarea, datarea, traducerea, fidelitatea față de original ș.a.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

ALEXANDRIA = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*. Vol. XI. *Alexandria*. Cea mai veche versiune păstrată, studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, București, Fundația Națională pentru Literatură și Artă, 2006.

B. Literatură secundară

Cartoian, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.

Cartoian, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980, 131-135.

Gy, Pierre-Marie, *La Bible dans la liturgie au Moyen Age*, în Pierre Riché, Guy Lobrichon, *Le Moyen Age et la Bible*, Paris, Édition Beauchesne, 1984, 537-554.

- Nastasia, Mariana, *Preliminarii la o cercetare a inseratelor biblice*, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului Național „Explorari în tradiția biblică românească și europeană”*, (9-11 mai 2019), vol. IX, 2020, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 127-136.
- Pastoureau, Michel, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental*, traducere din franceză de Emilian Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2022.
- Pavlović, Bojana, *Der serbische Alexanderroman zwischen Byzanz und dem Abendland: Die Frage der kulturellen Einflüsse*, în Juhász Erika (Hrsg.), *Byzanz und das Abendland II: Studia Byzantino-Occidentalia*, Eötvös-József-Collegium, 2014, 97-114.
- Piru, Alexandru, *Literatura română veche*, București, Editura pentru Literatură, 1962, 219-227.